

Borgos Anna. *Girls of Tomorrow. Women in the Budapest School of Psychoanalysis*. London and New York: Routledge, 2021. 214 oldal. ISBN 9780367650865.

Borgos Anna a Routledge Kiadó Global Gender sorozatában megjelent könyve több nézőpontból is olvasható, megközelíthető. Ha a cím első részére, a „holnaplányok”-ra figyelünk, a női nemet nyűgöző konvencióktól bátran megszabaduló, magukat szellemi lényként, alkotóként, társadalmi cselekvőként elgondoló embereket látunk magunk előtt. A „holnaplány” szó a könyv egyik hősnőjének, Hajdu Lillynek a találmánya, ő nevezte így magát 1910-ben.

A holnaplányok óriási energiával érkeztek a világba. Úgy érezték, megtehetik azt, amiről anyjuk, nagyanyjuk legfeljebb álmodozhatott – tanulni, bekerülni a felsőoktatásba, szakmát, hivatást elsajátítani és gyakorolni. Még azt is megtehetik, amire a kortárs nők közül is kevesen mernek vállalkozni – önálló gondolatokat bátran kifejezni, tanítani, tanulmányokat, könyveket írni, egyedül élni, ha kell, saját keresményből egy egész családot eltartani. Az is jellemző rájuk, hogy szívesen vállalkoztak arra, hogy külföldre menjenek, akár azért, mert a hazai zsidótörvények akadályozták tanulásukat, akár munkavállalás céljából.

A könyv hősnői zsidók, ez nagyon is meghatározza életük alakulását. Az Osztrák-Magyar Monarchiában jelentős számú zsidó kisebbség élt, csoportjaik azonban társadalmi és kulturális tekintetben nagyon különböztek egymástól. A több évszázad óta a magyarokkal együtt élő zsidók a nemzet polgáraivá váltak, mind gazdasági, pénzügyi, mind kulturális tekintetben. Magyarul beszéltek, kötődtek a magyar művelődéshez, irodalomhoz, de a német magaskultúrához is. Világias gondolkodásukat a zsidó felvilágosodás – a haszkala – határozta meg.

A másik csoport, a Galíciából bevándorolt „pólishiúk”, ahogy a tizenkilencedik-huszedik század fordulóján nevezték őket, foglalkozásaikban – kereskedők, kézművesek – és nyelvükben, viseletükben nagyon mások voltak. A statisztikai felmérésekből kiderül, hogy ők anyanyelvükön a jiddist beszéltek, csak a környezet hatására kezdték lassan elsajátítani a magyart.

A két csoport eléggé elkülönült egymástól, bár az alapvető szolidaritás nem hiányzott kapcsolatukból. Ennek jele, hogy az 1984-es tisztaeszélári esetben a Budapesti Zsidó Iroda sietett a gyilkossággal megvádolt szegény hitsorsosok megsegítésére. A Zsidó Iroda bízta meg és honorálta Eötvös Károly ügyvédi munkáját, akinek segítségével sikerült tisztázni az ártatlanul megvádoltakat, és elkerülni az egész országra kiterjedő antiszemita hecckampány súlyos következményeit.

A zsidók jogegyenlőségét a városi polgárok és az ő szellemi vezetőik, rabbijaik küzdötték ki 1867-ben az Eötvös Józseffel folytatott hosszú tárgyalássorozat eredményeként. Az izraelita felekezet egyenlőségét egy 1895-ös törvény mondta ki.

A jogegyenlőséggel lehetővé vált a zsidók szabad pályaválasztása. A legtöbben az 1900-as évek elején az értelmiségi pályák közül az orvost és az ügyvédt választották. A nők elsősorban az orvosképzés felé orientálódtak, hiszen ez összhangban volt hagyományos óvó-segítő nemi szerepükkel. 1896-ban vettek fel először nőhallgatókat az orvosi és gyógyszerészképzésbe. Az első Magyarországon képzettséget szerző orvosnő, Steinberger Sarolta 1900-ban a kolozsvári egyetemen vette kézhez a diplomáját. Amikor a könyv első hőse, Hajdu Lilly 1909-ben beiratkozott a Budapesti Egyetem Orvoskarára, az országban már négyszáz egyetemista nő tanult, arányuk az összes hallgatónak a két százalékát tette ki.

A pszichoanalízis kezdettől fogva vonzotta a nőket, Sigmund Freud alapítóként és a bécsi központ vezetőjeként támogatta a kolléganőket. A gyakorló analitikusok aránya ennek következtében nemzetközi szinten magasabb volt, mint bármely más tudományágban. Európában 1930 körül minden negyedik praxist nő vezetett. Fontos szereplői voltak a szakmai közéletnek a bécsi iskolához tartozó Margarethe Hilferding, Lou Andreas-Salomé, Helene Deutsch, Karen Horney, Sabine Spielrein, Marie Bonaparte és Freud lánya, Anna.

A pszichoanalitikus mozgalom másik gyújtópontjában, a budapesti iskola vonzáskörében még több nő dolgozott, ebben nyilván szerepe volt az iskolateremtő Ferenczi Sándor nyílt, befogadó személyiségének. Borgos könyve bemutatja, hogyan járultak hozzá a női pszichoanalitikusok a nőiség és a pszichoanalízis kereteinek kiterjesztéséhez. Ők új szerepmintákat és életformákat jelenítettek meg, de hozzájárultak az elméleti koncepciók továbbgondolásához és új terápiás módszerek kifejlesztéséhez is. Gyermekpszichológiai felismeréseik alapvetőek voltak, de szintén fontos volt fordítóí, szervezési területen végzett munkájuk.

Az új szerepminták és életformák tekintetében a legmarkánsabb példa Gyömrői Edité. Az ő neve még a középiskolai tankönyvekbe is bekerült József Attila pszichoanalitikusaként. A versekből tudjuk, hogy hozzá a költőt viszonzatlan, „indulatátételes” szerelem fűzte, s valószínűleg a *Szabad ötletek jegyzékét* is ő inspirálta. Egyesek felelőssé teszik még az költő öngyilkosságáért is. Gyömrői életében ez a terápia valószínűleg jelentéktelen epizódnak tűnt, önéletrajzi regényében (*Szemben az árral*) nem is említi.

Gyömrői élete szuverén döntések sorozata volt. Kezdetben iparművészetet tanult, de egy rövid életű házasság miatt abbahagyta tanulmányait. Szellemi függetlenségét jelzi, hogy a tízes években csatlakozott

a Vasárnapi Kör avantgárd művészeihez és tudósaihoz. A kommunista mozgalomba is korán bekapcsolódott. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatási Népbiztosságon dolgozott, ezért annak bukása után menekülnie kellett, az első állomás Bécs volt, majd Berlin.

A pszichoanalízissel nagybátyja, Hollós István – a *Búcsúm a Sárga Háztól* írója – révén került kapcsolatba, de kiképző analízisére csak Berlinben került sor. A nemzetiszocialisták uralomra jutása után el kellett hagynia Berlint, majd Prágát is. 1934-ben tért vissza Budapestre.

Itt került sor József Attila terápiájára. Bár Gyömrői az eset súlyosságára való tekintettel csak támogató kezelésre vállalkozott, a dolgok irányítása hamar kicsúszott a kezéből. A pozitív áttétel hatására a kliens beleszeretett analitikusába, erről számos vers és egyéb szöveg tanúskodik. Az áttétel aztán egyre inkább negatívba fordult, ezért Gyömrői 1936-ban átadta a terápiát Bak Róbertnek. Ezzel azonban a tragikus végkifejletet nem tudta megakadályozni.

Gyömrői az 1930-as évek végén Ceylonba emigrált. Imponáló kreativitását és szellemi rugalmasságát bizonyítja, hogy sikerült ezen a távoli vidéken is megvetnie a lábát. Pszichoanalitikus tevékenysége mellett visszatért ifjúsága iparművészeti alkotómunkájához: jelmezeket és díszleteket tervezett. Negyedik férje, Lyn Ludowyk segítségével egyre mélyebben megismerte a buddhista filozófiát és gondolkodást. 1944-ben, viszonylag későn le is doktorált a korai páli költészetéről írott értekezésével. Közben aktívan részt vett a ceyloni baloldali és nőmozgalmakban.

Életének utolsó szakaszát Londonban töltötte. Analitikus praxisát itt is folytatta és itt írta meg legfontosabb szakmai publikációját egy koncentrációs tábor túlélő leány terápiájáról. Itt született magyarul is olvasható két regénye is.

Hajdu Lilly, a könyv másik fontos szereplője az első Magyarországon végzett orvosnők közé tartozott. Szakmai munkáját az Elme- és Idegkórtani Klinikán kezdte meg, itt kezelte többek között Juhász Gyulát is. 1918-ban már Zuglóban irányította az értelmi fogyatékosok intézetét, az intézet gyermeknyaraltatással is foglalkozott. A pszichoanalízissel a Galilei Körben ismerkedett meg, de csak 1933-ban lett tagja a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek. 1938-tól kezdve kiképző analitikus lett.

Analitikus munkája során pszichotikus betegek, elsősorban skizofrénok kezelésével foglalkozott. Legfontosabb publikációja az „Adatok a skizofrénia analíziséhez” címet viseli. Ennek gondolatmenete, az interszubjektivitás, a gyengédség nyelvére való hivatkozás Ferenczi hatását tükrözi.

Az erősödő antiszemitizmus hatására 1939-ben a család az emigráció gondolatával foglalkozott, a próbálkozás azonban nem hozott eredményt.

Férjét, a szintén analitikusként praktizáló Gimest deportálták, tífuszban halt meg. Hajdu Lilly védett házban érte meg a felszabadulást.

A háború után folytatta orvosi munkáját, az állami egészségbiztosítás tervezetén dolgozott. Közben lakásán pszichoanalitikus előadásokat, szemináriumokat is szervezett. 1947-től 1949-ig Hermann Imrével együtt a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke volt, rájuk hárult a felosztatás kínos feladata is. Ezután sok kollégájával együtt szakmai vákuumba került.

Míg fiatal korában a történelmi változások fellendülő hulláma kedvezett személyes sorsának, idős korában tragikus fordulatot hoztak életébe. Fia, ifj. Gimes Miklós, a Szabad Nép újságírója az 1956-os forradalomban Nagy Imre egyik közeli munkatársa volt, a miniszterelnökkel együtt tartóztatták le. Hajdu Lilly 1958-ban a rádióból értesült fia kivégzéséről. Ezt nem bírta elviselni, 1960-ban önkézével vetett véget életének.

A könyv harmadik hősnőjének, Bálint Alice-nak rövidebb életet szánt a sors. Kovács Vilma lányként és Bálint Mihály első feleségként családi inspiráció alapján fordult a pszichoanalízis felé. Érdeklődése interdiszciplináris volt, főleg az etnológia és a kulturális antropológia tudásanyagát építette be pszichoanalitikus munkájába. Úttörőnek számított abban, ahogy a pszichoanalízis tudásanyagát felhasználta a pedagógiában. Egyetlen könyve jelent meg életében, éppen ebből a tárgykörből. „A gyermekszoba pszichológiája” nagyon sikeres volt, minden világnyelvre lefordították, sok olvasóhoz eljutott.

Naplóiban érzékenyen reagált a társadalmi-politikai eseményekre is, de a legizgalmasabbak a párkapcsolatról szóló bejegyzései. A hagyományos nemi szerepeket kényelmetlennek érezte, olyan, egyenrangúságon alapuló kapcsolatot akart, amelyben mindkét fél szabadnak érezheti magát, olyat, amelyben a társak a testi szerelmet is szégyen és tabuk nélkül élhetik meg.

Kovács Vilma, Bálint Alice édesanyja csak egy évvel élte túl lányát. Ő volt a magyar pszichoanalízis megkérdőjelezhetetlen tekintélyű nagyasszonya. Analitikus pályáját Ferenczi ösztönözte, akit először agorafóbiás tüneteinek gyógyításáért keresett fel, a húszas években pedig már megkezdte saját analitikus tevékenységét. Többek között Róheim Géza és Nagy Lajos analitikusa is volt.

A Kovács család anyagilag is sokat tett a pszichoanalitikus tevékenységért. A családfő által épített Mészáros utcai ház földszintjén helyet adtak egy ingyenes poliklinikának. Kovács Vilma kiképző analitikusként, szemináriumok előadójaként számos fiatal kollégája számára nyújtott inspiráló példát. Lefordította magyarra Freud néhány alapművét, ezzel a szakmai nyelvhasználat kialakulását is befolyásolta, Ferenczi halála után annak hagyatékát is ő kezelte.

Rotter Lilián, az ötödik honlaplány orvos volt, akár Hajdu Lilly, és gyermekpszichológiával foglalkozott, akár Bálint Alice. A magyarországi női analitikusok között csak ő szentelte magát a női szexualitás egyébként evidensnek tűnő témájának. Hermann Imre tanítványa volt, a megkapaszkodás-elmélet inspirálta a gyermeki pszichéről való gondolkodását.

Munkásságának igazi újdonsága az volt, hogy elfordult Freud passzív nőképtől. A hagyományosan hiányként, illetve kompenzációként tételezett péniszirigység helyett a nőnek aktív szerepet, sőt – a férfiakban néha félelmet keltő – hatalmat tulajdonított. Borgos joggal mutat rá arra, hogy Rotter csak korlátozottan lép túl a női passzivitás feltételezésén, amennyiben a nő – a férfi vágytárgyaként – megszerzett hatalmát csak a családon belül érvényesíti. Vizsgálatának fókuszából sajnálatosan kimaradtak a nő társadalmi szereplehetőségei.

Kardos Erzsébet a budapesti iskola egyik legígéretesebb tehetsége volt. Gyermekorvosi végzettséggel Szondi Lipót mellett dolgozott. Férjével, Pető Endrével megkísérelte a gyermeki játék metapszichológiai leírását. Életének egy gyilkos nyilas brigád vetett véget.

Néhány további női pályaképet is megismerhetünk a könyvből. Egyeseket messze vetett a sorsuk: a Páparól induló G. Lázár Klára például az ausztráliai pszichoanalitikus közéletben játszott fontos szerepet kiképző analitikusként és oktatóként. A zsidó nagyiparos családból származó Lévy Kata már fiatalon nagy szociális érzékenységgel fordult a szegények felé. Családi okok miatt került Freudhoz analízisbe. Pszichológiai munkásságának központjában a gyermekanalízis állt, számos cikket publikált reformpedagógiai folyóiratokban.

Borgos Anna angol nyelvű könyve több, mint másfél évtizedes kutatómunkájának összefoglalása. Sikerült neki megjelent cikkek, tanulmányok, túlélőkkel, barátokkal, családtagokkal folytatott beszélgetés alapján rekonstruálni egy majdnem százéves mozgalom fő vonulatait, azon belül a női alkotók életpályáját.

Jelen mű lényegesen különbözik a szerző három éve megjelent magyar nyelvű könyvétől (*Honlaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*, 2018). A változtatások érzékenyen követik az olvasóközönség előzetes tudását és elvárásait. Újdonság a magyar pszichoanalízis történetét tárgyaló fejezet, kimaradtak viszont a kevésbé ismert analitikusok működéséről szóló szócikk terjedelmű részek. Ezek nagyon fontosak voltak a magyar változatban, hiszen további feltáró kutatásokat inspiráltak, a külföldi olvasók számára azonban a kiemelkedő szereplőkre koncentráló áttekintés a lényeges. Az új könyv a nemzetközi kapcsolatok szempontjából fontos, eddig nem publikált részleteket tartalmaz az egyéni életutakról, a képanyag is kibővült és megújult.

Borgos Anna könyve fontos szolgálatot tesz a magyar tudománytörténetnek a budapesti pszichoanalitikai iskola női alkotóinak nemzetközi megismertetésével. A tágabb, sőt a szűkebb szakmai közönség előtt is ismeretlen életutak megmutatásával pedig határon túl és belül is hozzájárul nőtörténeti ismereteink bővüléséhez.

Huszár Ágnes